

mert a török alatti területekről már bemondókat citáltak be. Pl. Weöresfalwa /hogya örülne ismeretének jeles költőnk/, Gyöngyes Meleke, de Gyengyesmelleke elébb, Kewrezthwr, Bewchew ma Belcsapuszta, de elébb Belchy Zenth Marthon, Phyles stb. A mai Lakócsa helység nevének idomulása nyelvünkhöz, vissza-visszaadóccenése is igen tanulságos: 1534 Lukoucza, 1564 Lakocha, 1599 Lukovischee. A helység mai horvát nemzetiségi neve is Lukovistye, mint az országúti községnévtábla is vallja.

Az eddigi török adóösszeírások adataihoz /Fekete, Káldy-Nagy, Vass területünket érintő olvasatai/ bizonyára igen-igen hasznos kiegészítést nyújt ezen munka is. A szerző -- ahol ezt az előkerült újabb adatok megvilágították -- az előző dolgozatához is fűz helyesbítéseket. Az összeírások hely- és személyneveinek olvasataiért a közlétevőnek kell vállalnia a felelősséget, mégis azzal a meggyőződéssel, hogy az elég sok sajnálatos sajtóhibaért a nyomdát kell elmarasztalni.

REUTER CAMILLO

VASS ELŐD, Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsa, 1980. 190 lap + 10 mell. /Kalocsai Múzeumi Dolgozatok. Szerk. BÁRTH JÁNOS 4. sz./ Kalocsa város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya kiadása

A XVI. századi végtelenül pontos török adminisztrációnak sok jelentős relikviája található meg a világ levéltáraiban, archivumaiban. Sok vonatkozik közülük Magyarországra, elsősorban a magyarországi adózásokra, népességösszeírásokra. Ezek történettudományi értékelése, fölhasználása már a múlt század végén megkezdődött, amikor Velics Antal és Kammerer Ernő két kötetben kiadta az általuk hozzáférhető török kincstári defterek összefoglaló adatait, elsősorban gazdaságtörténeti és helyneveket tartalmazó följegyzéseit. Ezeknek az

olvasata azonban nagyrészt megbízhatatlan, téves; fölhasználásuk elsősorban statisztikai adataikra korlátozódott. E század közepén Fekete Lajos, majd nyomdokaiba lépve Káldy-Nagy Gyula adott közre sokkal pontosabb és alaposabb, részletesebb török adóösszeírást. Mindketten elsősorban a nyelvészet igényeit tartották szem előtt, s a helynevek közlése mellett minél több személynevet igyekeztek hozzáférhetővé tenni. /Nagy szégyene a magyar névtudománynak, hogy ezeket a hallatlan értékű adattárakat mindeddig alig hasznosította, a XVI. századi magyar személynévhasználatról nem készítette el az összefoglaló szintézisét./ Káldy-Nagy Gyula legutóbbi könyvét /A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp., 1977./ folyóiratunk hasábjain ismertettük is /NévtÉrt. 1. sz. 49--50/. -- Nem mellékesen, hanem mint jelentős hírt említem itt meg, hogy mire napvilágot lát ez az ismertetés, remélhetőleg akkorra megjelenik Káldy-Nagy újabb könyve, a gyulai szandzsák adóösszeírásainak latinbetűs átírata.

Az elsősorban nyelvészeti szemléletű kutatók mellett az utóbbi időkben föltűntek a történettudomány, elsősorban a gazdaságtörténet törökül tudó szakemberei is néhány szép, gazdag anyagú és a nyelvtudományt, elsősorban a névtudományt is szolgáló munkájukkal. Dávid Géza könyvével /A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982./ nem most foglalkozom, következő számunkban szeretnék alapos ismertetést írni róla. Vass Előd munkái közül néhányat azonban az alábbiakban szeretnék bemutatni -- legrészletesebben természetesen a címben szereplő könyvét.

Vass Előd régebb óta foglalkozik a török hódoltság kori Magyarországgal, szűkebben a kelet-dunántúli terület XVI. századi történetével. Egyik tanulmánya Mohács város hódoltságkori török forrásait veszi számba /Baranyai helytörténetírás. Pécs, 1976./. Két évvel később Tolna megye török hódoltság kori történetét foglalta össze korabeli dokumentumaival /Tolna megye történetének olvasókönyve. I. Szekszárd, 1978./. 1979-ben két

tanulmánya is megjelent a török adóösszeírások anyagából: A kalocsai náhije 1548. évi török adóösszeírása /Cumania. VI. Kecskemét, 1979./ és A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása /Tanulmányok Csongrád megye történetéből. Szeged, 1979./. Mindkét utóbbi munkája gazdag anyagú történeti és gazdaságtörténeti bevezetés után töménytelen mennyiségű névadatot közöl a kutatott területről, vagyis pontosan visszaadja a jelzett török adóösszeírások valamennyi névadatát falvanként. Ugyancsak falvanként felsorolja az adófizetők számát, a kapuk számát, az egyes terményfajták, állatfélések adóértékét és a büntetéspénzeket.

Mindezek az értékei megvannak gazdag anyagú új könyvében is, amely tulajdonképpen az 1560. évi török adóösszeírás Kalocsa környéki 162 településének adatait tartalmazza. A könyv fölépítése a következő. A bevezetés tájékoztat bennünket a kutatás történetéről, a terület eddigi vizsgálatainak eredményeiről, a szerző céljairól és forrásairól.

Az első fejezet címe: Kalocsa középkori történeti-földrajzi viszonyainak vázlata. Ebben a terület körülhatárolása után földrajzi viszonyaival, közigazgatástörténetével és népmozgalmával ismerkedünk meg. Figyelemre méltó az a megállapítása, hogy a falvak elnéptelenedése és lakatlanná válása már a XV. század második felében megkezdődött, annyira, hogy 1490-ben a Rozgonyi-uradalom urbáriumában a helységek 60--80 %-ban lakatlanok voltak /17/. A török-kori lakosságtörténetről igen alapos részletességgel ír a szerző. Mind a birtokosok, mind pedig a közigazgatás változásait aprólékosan megrajzolja az összeírások adatai alapján. /Ehhez a fejezethez ugyanis felhasználta valamennyi hozzáférhető összeírásnak a tanulságait./ Különösen jelentős számunkra a 29--30. lap táblázata, amely az egyes települések nevei mellett felsorolja a hozzájuk tartozó pusztákat, amelyek túlnyomó többségükben elhagyott falvak, neveik tehát valaha volt helységnevek. Kilenc török-kori

forrás alapján statisztikákat közöl a vizsgált terület városainak, falvainak, lakatlan helységeinek és pusztáinak számáról. Ebből azt lehet megállapítani, hogy az 1560., 1570. és az 1578. évi összeírások a legpontosabbak, legalábbis azok tartalmazák a leggazdagabb anyagot. Ez is indokolja a szerzőnek azt a döntését, hogy az 1560. évi defter anyagát választotta teljes közlésre.

A legterjedelmesebb fejezet Kalocsa környékének társadalmi-gazdasági viszonyai címet viseli. Ebben tájékoztatást kapunk a török adóztatás szokásairól, a birtokok típusairól és elnevezéseiről, az adók mennyiségének változásairól a különböző időpontú defterek alapján. Kalocsa város bemutatása külön alfejezetben történik. Az egyes utcák lakóinak demográfiai adatain kívül családneveikről is külön összefoglalást készített a szerző. A betűrendes felsorolás tartalmazza az előfordulási számukat, s azt is, hogy melyik környező településről költöztek be a városba, ha nem törzslakosok. Ezt több időszak adatainak az összevetésében kapjuk meg, s a névtan számára, de a településtörténetnek is fontos tényeket közölnek így. A foglalkozás szerinti megoszlást ugyancsak utcánként kapjuk egy táblázatba foglalva hat különböző időszakban 1548 és 1620 között. Ezután a városok /Kalocsa, Foktő, Fajszt; Solt és Patajt/ külön-külön és összevont számadatai állnak a falvak együttes kapu- és családfőszámai, majd különböző adófajtáinak mennyiségi adatai mellett. A mezőgazdasági termelésnek olyan aprólékos és fontos korabeli tényezőivel is megismerkedhetünk, mint a káposzta, lencse, borsó, hagyma, répa, kender, len, hal, must, gyümölcs stb. adók alapján kikövetkeztetett termés mennyiség.

A könyv függeléknek nevezi a magyar névtudomány számára legértékesebb részt, a 162 település lakóinak teljes névanyagát, továbbá az ugyanitt szereplő településenként felsorolt adóféleségeket és -mennyiségeket. Végül pedig az egyes települések neveinek följegyzéseit, azonosításait, lokalizálását és adóteherviselőinek változásait.

A személyneveket az eredeti források sorrendjében kapjuk a följegyzések transliterálásával. „A magyarországi helynevek és személynevek arab betűs leírását a török hivatalnok hallás után végezte el. A török adóösszeíró a hallás után megismert magyar hely-, és személyneveket a saját nyelve és az arab írás szabályai szerint rögzítette, ami bizonyos változtatásokra vezetett” írja Vass Előd a függelék bevezetésében /79/. Sajnálatos módon arról már nem ír a szerző, hogy milyen nehézségei voltak az olvasatnak és a latin betűkre való átírásnak, mely betűk téveszthetők össze könnyen, melyek helyett lehet éppen úgy mást is olvasni stb. Kissé nagyvonalúan, de talán inkább pontatlanul jegyzi csupán meg: „Az adóösszeírásunk közlésénél a hely- és személynevek esetében a mai magyar helyesírással történő átírást használtuk... Általában az adóösszeírás szövegének közlésénél a fonetikus átírás mai magyar helyesírását követtük” /80/. Több korábbi közlésből, s a szerzőnek a Cumaniaban /VI, 24/ megjelent cikkéből is tudjuk, hogy a magánhangzók visszaadása a legbizonytalanabb, a palatális és velárisok közötti különbséget azonban többnyire meg lehet alapítani. Továbbá az e ~ ö különbsége is nyilvánvaló az arab írás gyakorlott olvasója előtt. Mindezek alapján az adattár névanyaga hallatlanul becses forrás a XVI. század magyar ö-zésének a vizsgálatához, hiszen abszolút sűrűségű kutatóponthálózattal ad adatokat az ö-zés egyes eseteire. Névtani szempontból is fontosak az ilyen pontosan, "fonetikusan" transliterált szövegek, illetőleg nevek. A nevek életének, történetének, alakváltozatainak a kialakulását követhetjük nyomon a nyelvterület különböző pontjain és vidékein ezeknek a közléseknek a nyomán.

Az itt közölt névanyagból kitűnik, hogy ugyanabban a helységben egyszerre élt a Pétör és a Petre Bertalan és Bertó /családnévben a Bertos/ stb. névforma. Különböző községekben találunk adatokat a Demeter és Demetör, Gyenös és Dijenös, Gergel és Gergöl, valamint Gergör stb. följegyzésére. A bece-

nevek száma ekkor már általában mindenütt kevés, mégis van néhány Jancsi, Borbás, Gécsi [Geci] stb., amelyek számbavétele és alapos földolgozása a névtanosok föladata lenne.

A legfontosabb azonban a korabeli névstruktúra vizsgálatának a lehetősége, amely most már igazán oly sok vidékről összegyűlt adat alapján kínálja magát a XVI. századból, hogy nagy könnyelműség föl nem figyelni rá. Mind a család-, mind a keresztnemeknek bőségesen tárházai a török adóösszeírások közlésétételei, amelyeknek több százezerre menő adatmennyiségét igen nagy munka lenne ugyan földolgozni, de megérné a fáradságot, s szinte teljes névtani képet adhatnánk e korszak magyarságának nagy részéről.

A török javadalombirtokosainak felsorolása és egy hasznos török-magyar szójegyzék után következik a helynevek közlése és legfontosabb adatokkal való kiegészítése a főntebb megírt szempontok szerint.

Gazdag irodalomjegyzék, német nyelvű összefoglalás és tíz melléklet zárja a kötetet, mely utóbbiak közül két térkép. Egyiken a lokalizált helységek egymáshoz való viszonya található meg a kalocsai és a solti náhije területén, másikon pedig Lipszky térképére vetítette a szerző a két náhije területét.

Végezetül és összefoglalásul megállapíthatjuk, hogy igen gazdag anyagú szép kötettel gazdagodott a magyar névtudomány XVI. századi forrásanyaga. Most már rajtunk, névtanosokon a sor, hogy az eddig is ismert, továbbá ebben a kötetben közzétett hihetetlen értékű anyagot hasznosítsuk, a névtudomány szempontjai és céljai szerint földolgozzuk.

HAJDÚ MIHÁLY